

PROPRIETĂȚI ALE CANTACUZINILOR ROMÂNI LA ISTANBUL*

PANAIT I. PANAIT

Către sfârșitul lunii aprilie 1453, Constantinopolul intra în ultima parte a lungii lui agonii, prevestită de neașteptata faptă a tânărului sultan Mehmed II de a purta peste stânca Galatei, în Cornul de Aur, galerele militare. Actul final se va petrece la 29 mai același an, printr-un efort concentrat al asediatorilor de pe uscat și ape căruia i se opuneau ostașii cetății bosforene îmbărbătați de împăratul Constantin al XII-lea Dragases și de clopoțele ce băteau în dungă ale tuturor lăcașelor din Peninsula istorică în care Constantin cel Mare ridicase, cu peste 1100 ani în urmă, Noua Romă. O minoră neatenție a bizantinilor a dus la pierderea controlului asupra a ceea ce se numea Kerkoporta¹, pe unde s-au revărsat, apoi, luptătorii anatolieni, lichidând prin biruința lor o structură politică, Imperiul bizantin, dar nu și o societate cu temeinice trăsături definitorii. Când febra victoriei s-a ostit, în condiții dramatice pentru învinși, padișahul a impus măsurile ce aveau să consfințească biruința și prin ea actul de definire a Imperiului Otoman și pe continentul european. Se știe că au fost însușite avuții de tot felul, au căzut numeroase victime, bisericile au devenit moschei, dar multe din practicile de curte imperială, mergând până la costum și la organizare s-au transferat învingătorilor. Anticul Bizanț, devenit în secolul IV e.n. Constantinopol, a primit atunci numele de Islambol, orașul plin de musulmani², Istanbul. Și totuși societatea metropolei de pe Bosfor și Cornul de Aur păstra multe din familiile bizantine locale cărora li se adăugaseră altele venite din insule. Printre acestea erau și Cantacuzinii, din rândul cărora se ridicase un distins general, devenit apoi controversat împărat, Ioan VI Cantacuzino, favorizant al stabilirii otomanilor la Tzympe,

* Comunicare prezentată la Colocviul româno-american cu tema „Cotrocenii în istorie”, București, 15—17 iulie, 1993

¹) Steven Ruciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, București, 1971, p. 154.

²) H.Dj. Siruni, *Studia et Acta Orientalia*, III (1961—1962), p. 161—175, Încă din sec. X e.n. autori arabi foloseau numele Istanbul, *Enciclopedia Italiana*, Roma, 1949, XI, voce Constantinopol.

în peninsula Gallipoli pe la 1353—1354, sub comanda temerarului Soleiman paşa³. Dar marea familie Cantacuzino nu începea cu împăratul devenit călugăr la Athos, şi nu se termina cu el şi urmaşii lui direcţi. Era dintre familiile bizantine care au supravieţuit orgiei şi au prosperat până dincolo de mijlocul secolului al XVI-lea când pâla mâniei sultanale s-a abătut asupra lui Mihail Cantacuzino Şaitanoglu în 1578⁴, dislocându-i urmaşii în insule şi în Țările Române. Rămânea pentru cei fugiţi aducerea aminte a casei lor de lângă Patriarhia constantinopolitană, unde locuise Mihail Cantacuzino, administratorul salinelor de la Anchialos. Şi acolo marele bogătan grec avea un impunător palat, în care îl va ajunge sfârşitul, în ştreag⁵.

Istanbulul secolelor XVI—XVII era structurat, precum marile oraşe ale epocii, pe cartiere, în care etnia ocupa un rol însemnat. Otomanii s-au stabilit, după 1453, în Peninsula, în timp ce Galata şi Pera rămăneau gazde ale societăţii italiice. Balata grupa evreimea, în timp ce Fanarul devenea rezervat grecilor⁶. A fost cartierul care a păstrat tradiţionalele case bizantine etajate, din scânduri, dar cu turnuri şi balcoane sculptate. Tot în Fanar s-au menţinut cultului ortodox câteva biserici, din rândul cărora făcea parte şi basilica Sfânta Maria Pammacaristos, în care s-a refugiat Patriarhia scoasă de la Sf. Sofia.

A rămas în această zonă învecinată Cornului de Aur până către jumătatea secolului al XVII-lea când a fost nevoită să se refugieze în Fanar, biserica devenind Fethiye Çamii⁷. Abia pe la 1720 se va construi actuala catedrală patriarhală din Fanar. Biserica patriarhală şi cartierul grupat în juru-i s-au menţinut în tot timpul peregrinării ca punct nodal al păstrării moştenirii bizantine. Către această parte a capitalei otomane şi-au îndreptat atenţia şi Țările Române ajunse în situaţia de a susţine la Istanbul sedii ale reprezentanţelor lor şi loc de adăpostire a diverselor categorii de emisari: tineri ostateci, trimişi oficiali, retraşi din tron dar şi spioni ş.a.⁸ Erau cunoscute sub numele de Bogdan Sarai şi Vlah Sarai, adevărate complexe arhitectonice alcătuite din case, biserică, acareturi, grădini ş.a. Mai întâi apare în actele scrise Bogdan Sarai, fără a fi totuşi o certitudine asupra priorităţii sediului moldovean faţă de cel valah. Unele studii atribue Bogdan Saraiul istanbuliot lui Ştefan cel Mare după 1496⁹, altele se opresc la domnia lui Bogdan III, fiul şi succesorul marelui voievod sau chiar la domnia lui Petru Rareş. Argumentul cel mai pertinent pare a fi capitulaţia din 1513 dintre Bogdan III şi sultanul Selim I, în care se

³) Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 121—122.

⁴) Mihai Banul Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1902, p. 22.

⁵) N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, Bucureşti, 1902, p. XXIX.

⁶) Louis Enault, *Constantinople et la Turquie*, Paris, 1855, p. 368—372.

⁷) H.Dj. Siruni, *Domnii români la Poarta Otomană*, Bucureşti, 1941, p. 60.

⁸) Ioan D. Condurachi, *Soli şi agenţi ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1920, p. 68—69, Aurel H. Golimas, *Despre Capuchehaile Moldovei*, Iaşi, 1943, p. 99.

⁹) *Ibidem*, p. 26

stipulează dreptul moldovenilor de a întreține o casă la Istanbul pentru capucheia, și o biserică¹⁰. Târziu, cronicarul Nicolae Costin consemna în Letopisețul Țării Moldovei, că cel care a obținut acest drept a fost logofătul Ion Tăutu cu prilejul aducerii tributului suspendat de Ștefan cel Mare și reluat de către Bogdan III¹⁰. Cum marele dregător a murit în 1511¹², înseamnă că favorul de a beneficia de o clădire proprie — Bogdan Sarai — era dobândit anterior capitulației din 1513, dacă și datarea acesteia este corectă, și cu mult înaintea anului 1516, cum se afirmă de către alți istorici¹³. În ceea ce îl privește pe Petru Rareș, acesta a fost găzduit în clădirea respectivă¹⁴, așa cum se vor perinda și alți ostateci, tot moldoveni. Cert este faptul că într-un raport venețian din 29 mai 1610 se vorbea de „casa veche din Constantinopol a domnilor Moldovei”¹⁵. Bogdan Saraiul se plasa în partea de vest a bisericii patriarhale, pe când „Casa Țării Muntenestei”¹⁶, cum numea Dimitrie Cantemir Vlah Saraiul, se ridica pe latura estică a catedralei ecumenice. Ca atare, ambele rezidențe românești se aflau pe extrema continentală a peninsulei istorice a Bizanțului. Dacă aceasta era, în mare, situația clădirilor oficiale de care beneficiau Moldova și Țara Românească, în secolul al XVII-lea a sporit numărul palatelor istanbuliote intrate în interesul domnitorilor noștri. Urcarea în tron a membrilor familiilor Ghica, Duca și chiar Cantacuzino prin acel Dumitrașco, șezător în scaunul Mușatin, în trei rânduri plasate între noiembrie 1673-iunie 1685, a îmbogățit lotul caselor din metropola Istanbul cuprinse în sferile de interese ale societății românești. Unele dintre ele vor adăposti progeniturile sortite a purta coroana, precum Grigore Ghica; altele vor găzdui, în etape de restriște și de așteptare, pe cei care, căzuți în dizgrație, nutreau șanșa de a reveni în înaltele funcții. Se știe, de exemplu, că în decembrie 1695 padișahul poruncește scoaterea din domnie a lui Constantin Duca și retragerea lui imediată la Istanbul, precizându-se „să locuiești în casa tatălui tău (Gheorghe Duca — n.n.) sub protecția mea padișahală”¹⁷. La acea dată bătrânul Duca era răposat la lehi de 12 ani, proprietățile istanbuliote fiindu-i totuși recunoscute pentru urmași. Am putea spune că Sublima Poartă nu a manifestat restricții privind proprietățile străinilor chiar în capitala Imperiului sau în alte părți. Este drept că actul de hainie atrăgea de la sine confiscarea acestor bunuri, considerate ca un gir al fidelității posesorilor lor. Domnitorii și chiar unii mari boieri români au beneficiat de această situație, procurându-și case la Istanbul

¹⁰) I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatul internațional ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 69.

¹¹) Nicolae Costin, *Letopisețul*, III, p. 152.

¹²) N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVI)*, București, 1968, p. 288.

¹³) Marcel Romanescu, *Monumente românești la Stanbul*, în *Boabe de grâu*, iunie 1932, p. 4.

¹⁴) H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 60.

¹⁵) E. Hurmuzachi, *Documente*, IV/2, p. 308.

¹⁶) Dimitrie Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, *Opere*, ed. G. Sion, București, 1878, V. p. 30.

¹⁷) Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601—1712*, București, 1984, p. 434.

sau pe drumul ce unea Dunărea cu Edirne și Tarigrad. Așa s-au constituit proprietățile unor familii române la Istanbul, și în imediata apropiere: San Ștefano, Curu-Ceșme, Arnăutkioi, Tarabia, la Edirne, Arbănoși în apropierea orașului Târnovo-Bulgaria¹⁸, unde și astăzi se păstrează casele Brâncovenilor, și în alte părți. Ca atare, proprietăților deținute de familii locale intrate ulterior în contact cu societatea românească, li s-au adăugat, în secolele XVII—XVIII, casele cumpărate sau chiar zidite de către români. Actele vremii arată că era mult mai ușor de procurat posesiuni în Imperiul Otoman decât în orașele de peste Carpați. O dovedește cu prisosință strădania lui Constantin Vodă Brâncoveanu de a intra în stăpânirea unor case din Brașovul vechi, în 1702, ce se adăugau aceluia din Schei, pentru care mediasse frații Teodor și David Corbea cu un an mai înainte, dezlegând, ceea ce autoritățile locale brașovene „întunecat” scriseră voievodului valah¹⁹. Practica dobândirii de case în capitala otomană o urmasă cu mult înaintea lui Șerban Cantacuzino domnul Moldovei Vasile Lupu²⁰. Și acesta beneficiase în cartierul Curu-Ceșme, aflat pe malul european al Bosforului, de un luxos edificiu, în care și-a petrecut ultima parte a vieții, după eliberarea lui de la Yedikule²¹. Cartierul respectiv va concura practic cu opțiunea pentru Fanar manifestată de autoritățile domnești române. Curu-Ceșme va include, în afara proprietăților lui Vasile Lupu, și palatele lui Gh. Duca, Șerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, ale familiei Ipsilanti, casele în care a locuit Mihai Racoviță în surghiun, cele unde Alexandru Ghica adăpostea pe la 1740 pe patriarhul Neofit, persecutat atunci de marele vizir al Porții²². Din nefericire, nu beneficiem de acte concludente privind datele și condițiile în care posesorii au intrat în drepturile lor. Aceeași carență se înregistrează și în privința posesiunilor Cantacuzino, mai corect spus ale lui Șerban Vodă la Istanbul. Sigur este faptul că domnul Țării Românești a stăpânit două proprietăți, vila din cartierul Curu-Ceșme și palatul din cartierul Fanar din dealul Sangiakdar Iokusu. Sunt publicate listele cu cheltuielile făcute de arhitectul lui Șerban Cantacuzino „la strălucitul palat” de la Curu-Ceșme²³ și Istanbul Haiati „Viața Stanbulului” document emis în 1690, intrat în câmpul de investigație al savantului H.Dj. Siruri²⁴, și mai recent al istoricului Tahsin Gemil²⁵. În ceea ce privește prima proprietate, deși documentele nu stabilesc o cronologie clară, vila era zidită de către Șerban Vodă, răspunzând cerințelor oficiale și celor ale familiei voievodale. Edificiul includea odăi domnești, sală mai mare către Constantinopol, o alta spre Arnăutkioi, odaia cea mare a Doam-

¹⁸) Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1942, III/1.

¹⁹) Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, 1969, p. 202.

²⁰) N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1940, VII, p. 9.

²¹) Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987, p. 153.

²²) H.Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 58, nota 73.

²³) E. Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 261—262, N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, p. 30 în limba română și p. 84—85 în greacă.

²⁴) H.Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 58.

²⁵) Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 396—397.

nei, cele ale fetelor din casă și ale coconilor, alte încăperi. Faptul că apartamentul domnesc era pavat cu pietre ne face să presupunem că era o construcție numai cu parter, eventual înălțată. În jur era grădina cea mică, închisă cu zid, lăsând să se presupună și un parc mai extins. Pentru finisarea lucrărilor arhitectul, justifica plata tâmplarilor și caldarâmgiilor, cărora le achitase, în total, suma de 5650 aspri, cifră modică în acea vreme. Documentul nu este datat, putându-se plasa în oricare din anii 1678—1688. El reprezintă momentul final al lucrărilor de care arhitectul a răspuns față de domnul Țării Românești. Referindu-se la cartierul Curu-Ceșme, Dimitrie Cantemir îi tâlmăcește numele „stâncă seacă”, precizând că „aici se poate vedea un palat foarte elegant, care înainte de aceasta aparținuse lui Șerban Cantacuzino, principelui Munteniei”²⁶. Clădirea era plasată în vecinătatea palatului construit la rândul-i de către Dimitrie Cantemir între cele două șederi ale sale în tronul Moldovei²⁷.

Cea de-a doua proprietate a lui Șerban Cantacuzino la Istanbul ridică de asemenea probleme atât în ceea ce înseamnă zidirea cât și semnificația actului constructiv. Noua stăpânire Cantacuzină se plasa în vecinătatea Patriarhiei constantinopolitane de atunci. Faptul acesta a stârnit diferite justificări, unii istorici văzând în inițiativa lui Șerban Vodă o revigorare a prestației antecesorilor. Terenul respectiv se întindea în vecinătatea porții Stegarului, în fața căreia a căzut ultimul împărat bizantin. De aici ideea de premeditare din partea Cantacuzinului român, mânat de ambiția reinvierii prestigiului imperial.

Nici un document știut astăzi nu arată modul în care domnitorul de la București intrase în posesia pieptișului de stâncă din Fanar, pentru a-și zidi palat. Cert este că Șerban Cantacuzino cunoștea Istanbulul cu mult timp înainte de a dobândi tronul Țării Românești. Își făcuse instrucția la Academia grecească din Fanar²⁸, avusese atâtea legături cu Vlah Saraiul și mulți dintre susținătorii lui, în acele ultime luni ale anului 1678, erau locuitori ai cartierului flancat de Corul de Aur și de apele Mării Marmara. Când la 6 ianuarie 1679 sosea la București ca domn, în pofida enormelor cheltuieli făcute de rivalul său Gh. Duca, Șerban își dovedise calitățile atât pe tărâm politic, cât și arhitectonic, cultural. Construisese deja la Mitropolie, la Sf. Gheorghe Nou, la Curtea domnească de la București, la palatul de pe Podul Mogoșoaiei²⁹ în 1678 și apoi va lucra marele Han ce i-a purtat numele, început în 1683 și continuată lucrarea până la dispariția voievodului³⁰. Dacă adăugăm acestora și importanta ctitorie de la Cotroceni, precum și alte biserici, rezultă că cea mai mare parte a deceniului de ședere în tron a fost consacrată ridicării de construcții în țară și dincolo de hotarele ei³¹.

²⁶) Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Hodoșiu, București, 1878, IV, p. 561, nota 128.

²⁷) Paul Cernovodeanu, RESEE, XXVII, 1989, 1—2, p. 46.

²⁸) Alexandru Popescu, *Șerban Cantacuzino*, București, 1978, p. 10.

²⁹) Ștefan Ionescu, *Podul Mogoșoaiei*, București, 1962, p. 41.

³⁰) George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 35.

³¹) Radu Șerban Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino în București*, București, IX, 1972, p. 132.

Una din trăsăturile definitorii ale actului său de construcție este inițierea unor vaste ansambluri arhitectonice. Atât palatul bucureștean cât și Cotrocenii, Hanul de pe Ulița cea Mare, cărora le alăturăm zidurile istanbuliote din Fanar depășesc dimensiunile curente ale vremii. Deși bogat prin proprie strădanie, satele și moșiile lui răspândindu-se la un moment dat în opt județe, cele mai multe fiind în Prahova³², sau prin depozitarea fraților săi, Șerban Vodă s-a aflat uneori depășit de cheltuielile cerute pe marile lui șantiere. Situația cea mai concludentă se găsește la Hanul Șerban Vodă, unde după trei ani de lucru „partea dinspre crivăț” era încă neridicată. Este drept că vara și toamna anului 1683 au pus Țărilor Române obligații aparte generate de marea expediție otomană asupra Vienei. Subliniem acest aspect pentru a încerca plasarea în timp a lucrărilor din Fanar. Marcel Romanescu afirmă că „zidirea a început imediat după noiembrie 1678”³³. Este greu de admis o asemenea dată, ținând seama de amploarea construcțiilor în care noul domn era angajat în 1678—1679, când el ridica deodată casele noi și mănăstirea Cotroceni, a cărei cărămidă de fundație o pusese singur la 26 mai 1679³⁴. Presupunem începerea șantierului istanbuliot după depresurarea Vienei, în cea de a doua parte a domniei lui Șerban Cantacuzino. Nu este exclus ca acest act să fi fost o încercare de liniștire a înalților dregători ai Sublimei Porți, informați tot mai sigur de politica prohabsburgică a domnitorului valah³⁵. Așa cum se prezintă astăzi construcția din Fanar, ea depășea cerințele unui simplu oficiu diplomatic. Era mai degrabă un palat în genul celui al lui Dimitrie Cantemir la Ortakoy, despre care savantul va scrie „că e foarte elegant și totul respiră a frumusețe”³⁶. Palatul lui Șerban Vodă se ridică pe terasă înaltă a unei pante stâncoase destul de abrupte. Constructorii au modelat mai întâi terenul, amenajându-l în terase. Scări de piatră fățuită permiteau legătura între aceste platforme, dintre care cea mai de jos era rezervată bisericii, păstrate și acum, și unui ochi de apă. Lipsit de turle, lăcașul are planul de sală, acoperișul în două pante — exonartex — închis de ferestre mari. Vestigiile palatului se ridică pe terasele superioare, masivitatea lor fiind evidentă atât din interiorul curții cât și din strada cu multe trepte tăiată ulterior din pământul cantacuzinesc³⁷. Tehnica de construcție poartă amprenta locală. S-a zidit din blocuri de piatră așezate în șiruri separate cu unul sau două rânduri de cărămizi bine arse. Este o cărămidă îngustă, roșie, mult asemănătoare cu aceea folosită și la alte construcții de epocă. Mortarul a fost bine pregătit, păstrând cuiburi de var nestins și bucăți de cărămidă sau din olane. Nu toate zidurile aparțin aceleiași faze de construcție. Palatul central era orientat E—V, permițând vederea spre Tekfur-Sarai și spre apele Cornului de Aur, iar în cealaltă parte, spre Fanarul străbătut de

³²) G. Potra, RIR, IV, 1934, fas. 1—4, p. 3—8.

³³) Marcel Romanescu, *op. cit.*, p. 11.

³⁴) Panait I. Panait, *Revista Monumentelor Istorice*, an LXI, 1992, 1, p. 13.

³⁵) Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 36 ș.u.

³⁶) Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Ios. Hodoșiu, București, 1877, p. 90, 145.

³⁷) Virgil Cândea, Constantin Simionescu, *Prezențe culturale românești*, București, 1982,.

ulițe înguste și întortochiate. Se puteau urmări de acolo minaretul de la Khora (Kariye Camii) împins spre poarta Edirne și în partea opusă sulita adăugată deasupra bisericii Sf. Maria Pammakariskos, rebotezată Fethiye Camii, și mai departe moscheia padișahului Selim.

Ca și la Hanul din București și la palatul din Fanar nu s-a putut ajunge la finisarea lucrării. O neînțelegere ivită cu autoritățile otomane³⁸ a condus la sistarea construcției, iar stingerea din viață a voievodului, în octombrie 1688, a pus capăt primei faze de edificare, pe parcursul căreia se cheltuise enorma sumă de 35 000 galbeni³⁹.

Dreptul de proprietate a lui Șerban Cantacuzino, atât asupra vilei de la Curu-Ceșme cât și a palatului din Fanar, rezultă clar din porunca sultană emisă în mai 1690 pentru caimacanul Istanbulului, Omer pașa, și către cadiul metropolei. Documentul este dat drept răspuns la cererea lui Constantin Vodă Brâncoveanu de a beneficia de cele două proprietăți ale unchiului și înaintașului său. Din textul respectiv rezultă că „în Istanbulul bine apărat, numitul Șerban voievod, care a murit pe când era voievodul Țării Românești, a posedat o casă înlăuntru de Poarta Edirne și o vilă pe țărmul mării în Curu-Ceșme, către Rumeli Hisari. Casa și vila de pe țărmul mării, care au fost menționate, au revenit prin moștenire legală — spune documentul, n.n. — fiului său și fiicei sale (sic) și soției sale. Cum aceștia au fugit la ghiaurii nemți și s-au răzvrătit, menționata casă și amintita vilă de pe țărmul mării au devenit (bunuri) ale miriei⁴⁰. Porunca sultană, apreciind supușenia și credința Brâncoveanului, îi dăruia acestuia, ca recompensă, casa și vila decedatului Șerban, scăzându-le din evidențele fiscului și hotărân⁴¹, înscrierea acestor averi în registrele corespunzătoare ca proprietate a sa personală⁴². Cum s-a exercitat actul gospodăresc al lui Constantin Vodă Brâncoveanu asupra celor două ansambluri arhitectonice este mai greu de spus în acest stadiu. Din nefericire nici cronica oficială a lui Radu Greceanu⁴³ și nici celelalte însemnări și scrieri de epocă nu menționează nimic privind moștenirea istanbuliotă preluată de nepotul primului Cantacuzin autohtonizat urcat în tron. Acestea aduc informații asupra altor probleme adiacente clădirilor de pe Bosfor și din Fanar. După cum s-a menționat, Țările Române au beneficiat de reprezentanțe oficiale permanente pe lângă Sublima Poartă numite capuchehaiele, adăpostite în Bogdan Sarai și Vlah Sarai⁴³. Constantin Brâncoveanu nu se mulțumește numai cu serviciile acestei instituții diplomatice și practică metoda trimiterii unor înalți dregători fideli ai scopurilor sale pentru perioade mai lungi sau mai scurte. Misiunea lor era să susțină interesele țării și pe cele ale dom-

³⁸) Panait I. Panait, *La cumpăna continentelor*, București, 1980, p. 90.

³⁹) Ilie Minca, *Despre Dimitrie Cantemir, Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iași, 1926, p. 63, nota 3.

⁴⁰) Tahsin Gemil, *Relațiile ...* p. 397.

⁴¹) H. Dj. Siruni, *Domnii români*, p. 59—60, nota 73.

⁴²) Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu Voievod, 1688—1714*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970.

⁴³) Dan Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, 1965, p. 17.

nitorului. Au fost angajați în aceste misiuni cei mai de seamă dintre marii boieri, începând cu Constantin și Mihai Cantacuzino, Ștefan Cantacuzino, Bunea Grădișteanu, Toma Cantacuzino, Ianache Văcărescu, Iordache Crețulescu, Radu Dudescu, Constantin Știrbei ș.a. De obicei, plecau în misiune doi sau chiar mai mulți boieri, excepție făcând Ștefan Cantacuzino, Iordache Văcărescu și desigur stolnicul și velspătarul Mihai, care puteau reprezenta și singuri domnia Țării Românești. Pe lângă acești mari dregători erau folosiți și demnitari de rang mai de jos, precum Drăghici Câmpineanul, vâtaf de aprozi, Mănăilă, vel șetrar, Iorga vel sluger, Sterie căpitanul. Desigur, emisarii nu mergeau singuri atât pentru activitatea politică pe care o purtau cât și pentru traiul lor curent. Considerăm că pentru atari delegații ceruse voievodul în 1690 palatul din Fanar și vila drept „adăpost pentru servitori”, lăsând să se înțeleagă chiar și pentru el. Nu va adăsta la Istanbul decât în tragicele luni ale captivității din 1714. A fost în schimb la Odriu, în 1703 și atât. Până la zurbalăcul ulemalelor soldat cu detronarea sultanului Mustafa II și urcarea în tron a fratelui său Ahmed III, Adrianopolul atrăsese curtea sultanală, ceea ce a creat mari nemulțumiri istanbuliților. Chiar și în aceste condiții Constantin Brâncoveanu își mână emisarii săi la Istanbul ținându-i, la rândul lor, sub supraveghere bănească și politică. Așa a apărut necazul cu cheltuielile neașteptate făcute de Dumitrașcu Caramanlău, vel postelnic, ajutat de marele clucer Vergo și de vel comisul Bunea. De la fândosiile și cheltuielile fără de rost s-a născut răceala între voievod și Toma Cantacuzino, suspendat pe neașteptate din misiunea lui la Stanbul. În mod cert programul diplomatic al lui Constantin Brâncoveanu impunea spații cu mult mai mari decât vechiul Vlah Sarai.

La rândul ei și familia văduvei doamne Maria nu se resemnase în privința moștenirii lăsată de Șerban Vodă în țară și în alte părți. Din luna mai 1697 se cunoaște o poruncă a sultanului Mustafa II către Antioh Cantemir, domn al Moldovei, imputernicit să comunice văduvei lui Șerban Vodă la Brașov că i s-a aprobat cererea de a se stabili la Istanbul cu copiii și rudele ei și „să li se restituie legat bunurile care fiind mai înainte în mâinile lor le-au fost luate cu forță”⁴⁴. Întrucât Maria Doamna nu s-a grăbit să „vină la Poarta fericirii pentru a se prosterna”, nici prevederile de mai sus nu au fost transpuse în fapt. Vor trebui să mai treacă doi ani, până la 9/19 mai 1699, când Casandra, una din cele patru fiice ale lui Șerban Cantacuzino, devine soția lui Dimitrie Cantemir.

După nunta domnească petrecută la Iași și o scurtă ședere în casele bătrânești cumpărate de la Ghiculeasa vistierniceasa⁴⁵, tânăra familie a plecat la Istanbul, unde învățatul moldovean „s-a pus să-și edifice o casă și să studieze dătinile și ușurile țării”⁴⁶. Fără îndoială că este vorba de palatul din cartierul Ortakoy, ale căror urme se văd și azi la piciorul european al podului de peste Bosfor și mai puțin probabil de moștenirea Cantacuzină din Fanar. În primii ani ai secolului al XVIII-lea Dimitrie

⁴⁴) Tahsin Gemil, *Relațiile ...*, p. 443.

⁴⁵) Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1982, p. 399.

⁴⁶) Demetriu Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1876, p. 798.

Cantemir acuză o jenantă lipsă de bani. „Sunt chinuit întruna din griji casnice, sunt copleșit de nevoi domestice în particular și oficial”⁴⁷, nota el în condițiile în care Antioh pusese mâna pe moșiile din Fălciu, mezinului rămânându-i doar casele din Iași. Până la împăcarea cu Vodă Brâncoveanu, în urma căreia va primi o subvenție de 10 pungi pe an, adică 5000 de galbeni⁴⁸, resursele tinerei familii erau modeste.

În aceste condiții ne întrebăm dacă proprietățile lui Șerban Vodă au intrat sau nu în grija domnescului soț al Casandrei. Părerile sunt împărțite. Nicolae Iorga afirmă în marea sa sinteză românească din 1940 că palatul lui Cantemir „nu era decât continuarea celui al lui Cantacuzino”⁴⁹. Marcel Romanescu precizează că palatul respectiv a fost stăpânit de Dimitrie Cantemir între 1705—1711, când s-au finalizat și lucrările⁵⁰. Marcu Beza plasează descrierea făcută de Cantemir palatului de la Ortakoy în Fanar⁵¹. Noi înșine inspirați de marea plăcă de marmură cu medalionul domnului moldovean prinsă pe zidul străzii Sangiakdar Iokusu, am susținut ca certă prezența lui Dimitrie Cantemir în palatul socrului său⁵². Este drept că în art. 15 al Tratatului de la Luțk se prevedea că „proprietățile și palatele pe care el (Dimitrie Cantemir — n.n.) le are la Țarigrad și le lasă acolo pentru măriă noastră țarul, îi vor fi despăgubite de măriă noastră țarul cu altele, la Moscova...”⁵³. Se folosește pluralul „palatele”, dar într-o notă însoțitoare se fac referiri clare la casa „de pe malul mării” cu parc, grădină, anexe. Un alt izvor de epocă arată că, purtându-și amarul în refugiul impus de înfrângerea de la Stănilești, Casandra Doamna se va stinge, la 11 mai 1713, în Rusia, cu mare durere căci, reține eruditul N. Tindal, traducătorul Istoriei Imperiului Otoman, toate bunurile „atât ale sale cât și ale bărbatului său au fost confiscate de către Poarta Otomană”⁵⁴. Afirmatia este generală, putându-se referi la bunurile personale ale fiicei lui Șerban Vodă sau și la cele eventual dobândite după 1700, respectiv construcțiile din Fanar. Dar în cursul tratativelor purtate de Luca vistiernicul cu rușii, înaintea semnării tratatului de la Luțk, se ajunsese la înțelegerea „să aibă împăratul moschicesc a da lui Dumitrascu-Vodă două părechi de curți în stoliță și moșii pentru moșiile din Moldova”⁵⁵. Aceste două rânduri de case recompensau practic proprietățile din Iași și pe cele din cartierul istanbuliot Ortakoy, unde într-adevăr familia domnitoare din Moldova era pe deplin stăpână. Actul cel mai concludent rămâne cel din

⁴⁷ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, Viața și opera, București, 1958, p. 46.

⁴⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 456, Bani s-au dat „pentru chiverniseala lui ca să se odihnească în Țarigrad la casa lui cu paci”.

⁴⁹ N. Iorga, *Historia des Roumains*, VII, p. 9.

⁵⁰ Marcel Romanescu, *op. cit.*, p. 10. Aceeași afirmație la Ilie Minea, *op. cit.*, p. 63, nota 3 în care se evocă sprijinul primit de Dimitrie Cantemir din partea lui Ali pașa.

⁵¹ Marcu Baza, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, ed. II, București, 1937, p. 92.

⁵² Panait I. Panait, *La cumpăna continentelor*, p. 94.

⁵³ Tahsin Gemil, în *Analele Înst. Ist. și Arh. „A. D. Xenopol”*, Iași, X, 1973, p. 437, Vezi și Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 198—202.

⁵⁴ *Viața lui Demetriu Cantemir*, în *Istoria Imperiului Otoman*, ed. Hodoșiu, București, 1878, IV, p. 801.

⁵⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 528.

6 iunie, 1712, care consemnează însușirea de către statul otoman „a bunurilor imobile și mobile ale creștinului numit Cantemir oglu Dumitrașcu, fiul lui Cantemir, care fugise mai înainte de aceasta, pe când era voievodul Moldovei, fiscul a confiscat și vila de pe malul mării situată în Ortakoy ca și tot ceea ce se află în cadrul hotarului cunoscut aflat în același sat care se găseau în chiria menționatului creștin”⁵⁶. Fusese un edificiu construit de fratele marelui vizir Cerkes Mehmed pașa și cumpărat de Dimitrie Cantemir cu 25 000 tl care va ajunge, după 1711, tot cu calitatea de vakâf, în posesia „ginerul împărațesc, vizirului cu sufletul luminat, măritul Ali pașa”⁵⁷, viitorul călău al familiei Brâncovenilor. Abia atunci, în 1714, palatul Cantacuzinesc din Fanar cade din nou în incidența măsurilor practicate în caz de hainie, rupându-se definitiv de starea de proprietate românească. Vor rămâne acolo importante documente și cărți provenite din fonduri mănăstirești din Moldova și Țara Românească, închinat Sf. Mormânt⁵⁸. Va deveni un vestigiu, acum trist, sufocat de bălării, ridicat de voievodul animat atât de noblețea antecesorilor bizantini⁵⁹ cât și de calitatea de voievod român. Dimitrie Cantemir va avea cuvinte alese față de Șerban Vodă, descriindu-l ca „un principe generos din familia imperială a Cantacuzinilor și plin de zel pentru religiunea creștină”⁶⁰. În urma acestor știri, până la descoperirea altora, reiese că marele palat făcut de Șerban Cantacuzino în Fanar a rămas în folosința Țării Românești, a lui Constantin Vodă Brâncoveanu, neputându-se adevări prezența lui Dimitrie Cantemir și a familiei sale în impunătoarea construcție a socrului său de pe Cornul de Aur.

GÜTER DER RUMÄNISCHEN CANTACUZINER IN ISTANBUL

Zusammenfassung

Die rumänischen und osmanischen Schriften der betreffende Epoche einer eingehenden Analyse unterziehend, zeigt der Verfasser den Verlauf der Güter von Șerban Cantacuzino in Istanbul während der Zeit desselben und nach dem Tod des Woiwoden der Wallachei.

Die Cantacuziner waren eine alte und wichtige constantinopolitanische Familie. Einige ihrer Mitglieder stiegen auf den Thron des byzantinischen Reiches. Eine Abzweigung dieser grossen kaiserlichen Familie liess sich im 16. Jh. in der Moldau und danach in der Wallachei nieder, hohe Ämter bekleidend, durch Șerban Cantacuzino, Ștefan Cantacuzino zur Führung der Wallachei gelangend. Der bedeutendste Vertreter der rumänischer Cantacuziner war Șerban

⁵⁶) Tahsin Gemil, *Relațiile ...*, p. 500—502.

⁵⁷) Idem, *Știri noi ...*, p. 437, Franz Babinger, *Arhiva Românească*, VII, 1941, pl. 1

⁵⁸) Paul Mihailovici, *Regestele actelor moldovenești din arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt*, în *Rev. Soc. istorico-archeologice bisericești din Basarabia XXIV/1934*, Chișinău, p. 5—56, Paul Mihail, *An. Inst. Ist. Arh. „A. Xenopol”*, Iași, IX, 1972, p. 455—467.

⁵⁹) Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 13.

⁶⁰) Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, 1878, IV, p. 506—507, nota 73.

Cantacuzino (1678—1688). Als einheimischer Herrscher, guter Verwalter, mutiger Verteidiger des Christentums, war Woiwode Șerban auch ein bedeutender Bauherr im Land und im Ausland. Produkt der griechischen Akademie in Istanbul, hat er sich als eine bedeutende Kulturpersönlichkeit erwiesen, Kirchen, Klöster, Palais errichtend, die Druckereien unterstützend. Das bedeutendste, ausserhalb der Wallachei errichtete Bauensemble war das architektonische Meisterstück in Fanar — Istanbul. Es scheint ein nach 1683 begonnenes Unternehmen, Jahr in dem Șerban an der Schlacht um Wien teilnahm. Es war ein grossangelegtes Unternehmen, das aus einem Palais, einer Kirche, Vorratskammern, einem Park und einer Umfassungsmauer bestand. Șerban Cantacuzino hat den Bauschluss nicht mehr erlebt, er starb im Oktober 1688. Im Jahre 1690 wird von der Pforte der betreffende Besitz dem Woiwoden Constantin Brâncoveanu zugeteilt, der ihn zum Zweck der mit der Otomanischen Pforte unterhaltenen diplomatischen Beziehungen benützt. Die türkischen Dokumente beweisen, dass Dimitrie Cantemir, der mit Casandra, einer der Töchter von Șerban, verheiratet war, nicht in den Besitz dieser Erbschaft gelangte. Folglich wurde das Palais am Goldenen Horn ausschliesslich als diplomatische Residenz der Wallachei benützt. Dieses wird von der Beschlagnahmunsurkunde der Güter von Dimitrie Cantemir bestätigt; in der Reihe derselben wird, im Jahre 1712 das Palais in Fanar nicht erwähnt. Das Besitzrecht des Woiwoden Constantin Brâncoveanu wird zur gleichen Zeit verloren, als dieser im März 1714 abgesetzt wird. Für beinahe ein Vierteljahrhundert hat ein rumänisches Palais am Goldenen Horn bestanden.